

Editörler

Prof.Dr.Mustafa Talas & Doç.Dr. Bülent Şen

EKONOMİ SOSYOLOJİSİ

Yazarlar

Prof.Dr.Mustafa Talas

Doç.Dr. Bülent Şen

Doç.Dr. Cengiz Yanıklar

Doç.Dr. Gülay Ercins

Doç.Dr. Halil Özekicioğlu

Doç.Dr. Özgür Sarı

Yrd. Doç.Dr. Aylin Yonca Gençoğlu

Yrd. Doç.Dr. Bülent Darıcı

Yrd. Doç.Dr. Ercan Şahbudak

Yrd. Doç.Dr. Merve Büşra Altundere

Editörler
Prof.Dr.Mustafa Talas & Doç.Dr. Bülent Şen
Ekonomi Sosyolojisi

ISBN: 978-605-5044-87-9

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir

1.Baskı 2016

Bu kitabın basım,yayın ve satış hakları Lisans Yayıncılığa aittir.Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik,elektronik veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz basılamaz ve dağıtılamaz.

Lord Matbaası

Lisans Yayıncılık
Tahtakale Mah. Hicret Sokak No:8/A
Avcılar-İSTANBUL
e-posta : lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr

Bölüm 6

Merve Büşra Altundere¹

ENDÜSTRİ TOPLUMUNDAN POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMA: EMEK VE SINIF TARTIŞMALARI

- 6.1. Endüstri Toplumunun Özellikleri
- 6.2. Post-Endüstriyel Topluma Geçiş
  - 6.2.1. Hizmet Sektörünün Büyümesi
  - 6.2.2. Yeni Sınıf: Bilgi İşçileri
  - 6.2.3. Teorik Bilginin Önemi
  - 6.2.4. Enformasyon Teknolojisinin Gelişmesi ve Yayılması
- 6.3. Post-Endüstriyel Toplumda Çalışma Hayatı
  - 6.3.1. Standartlaşmanın Bitişi
  - 6.3.2. Küçük ve Orta Boy Firmaların Yükselişi
  - 6.3.3. Esnek Üretime Geçiş
  - 6.3.4. Bilgi ve Enformasyon Sektörünün Gelişimi
- 6.4. Post-Endüstriyel Toplumda Emek ve Sınıf
  - 6.4.1. Bilgi İşçileri ve Yeni Sınıfın Özellikleri
  - 6.4.2. İstihdamda Hizmet Sektörünün Artan Rolü
  - 6.4.3. Yeni (Atipik) İstihdam Şekilleri
  - 6.4.4. Sendikalaşmanın Azalması
  - 6.4.5. Nitelikli Emek Göçü

Yararlanılan Kaynaklar

---

¹ Yrd.Doç.Dr.,İstanbul S.Zaim Üniversitesi

ENDÜSTRİ TOPLUMUNDAN POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMA: EMEK VE SINIF TARTIŞMALARI

Geçtiğimiz son üç yüzyılın bir ifadesi olan “endüstri toplumu”, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden itibaren bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte köklü bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Endüstri toplumundan büyük ölçüde farklılaşan yeni toplumu tanımlamak için birçok değişik kavramlar ortaya çıkmıştır. Daniel Bell (1973) tarafından “post-endüstriyel toplum” (veya “endüstri sonrası toplum”) olarak adlandırılan bu yeni toplum için “hizmet sınıflı toplum” (Dahrendorf), “enformasyon toplumu” (Masuda), “modernlik sonrası çağ” (Etzioni), “bilgi toplumu” (Drucker), “teknokratik çağ” (Brzezinski) ve “üçüncü dalga” (Toffler) gibi kavramlar da kullanılmıştır.

Yeni toplumu tarif etmek için farklı kavramlar ve teoriler üretilse de temelde bu teoriler arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Kullanılan kavramlardan anlaşılacağı üzere, post-endüstriyel toplum teorik bilginin önem kazandığı ve bilgi işçilerinin sayısının arttığı, hizmet sektörünün genişlediği, enformasyon teknolojisinin hızla geliştiği ve yaygınlaştığı, modernite ve pozitivism kavramlarının sorgulandığı bir toplumdur. Dolayısıyla endüstri toplumunun özellikleri bu yeni toplumu nitelemek için yetersiz kalmaktadır.²

6.1. Endüstri Toplumunun Özellikleri

Avrupa'da 18. ve 19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile beraber dokumadan ulaştırmaya, demir-çelikten elektriğe ve kimyaya kadar birçok alanda önemli teknik gelişmeler yaşanmıştır (Freyer, 1954). Bu gelişmeler aynı zamanda toplumlarda büyük dönüşümlere de neden olmuş ve geleneksel tarım toplumundan endüstri toplumuna geçişe yol

² Araştırmacıların çoğu, günümüz toplumunun artık “endüstri toplumu” kavramı ile açıklanamayacağını ve yeni bir toplumsal yapının oluştuğunu söylemektedir. Fakat bu post-endüstriyel yaklaşımlara karşı olan ve bir enformasyon devriminden bahsetmek için erken olduğunu düşünen Giddens ve Badham gibi araştırmacılar da bulunmaktadır (Bozkurt, 2014, s.21, s.44-45).

açmıştır. Saint-Simon, Comte, Marx, Weber ve Durkheim gibi ilk dönem sosyologlarından Aron, Giddens ve Kumar gibi çağdaş sosyologlara kadar çok sayıda kişi endüstri toplumunu çalışmalarında ele almıştır. Bunların görüşlerinde bazı farklılıklar bulunmakla birlikte endüstri toplumu hakkındaki yaklaşımları genel olarak benzerlik göstermektedir. Buna göre, endüstri toplumunun temel özellikleri aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

Sanayi Devrimi üretimin merkezini makineleşmeyle birlikte aileden ayırarak fabrikaya taşımıştır. Endüstri toplumunun merkezini fabrikalar oluşturur. İnsanlar hayatlarını fabrika yaşamına göre şekillendirirler. Disiplinli, işine zamanında gidip gelen, gösterilen basit işi kolayca kavrayan ve bıkmadan tekrar tekrar yapabilen, söz dinleyen ve verilen emirleri sorgulamadan yerine getiren kişiler olarak yetiştirilirler.

Endüstri toplumunda üretim maksimum verimi elde edecek şekilde düzenlenmiştir. Fabrikada işler olabildiğince küçük parçalara bölünmüş; bu da toplumda aşırı uzmanlaşmaya ve çalışma şeklinde standartlaşmaya yol açmıştır. Daha önce tarımda çalışanlar fabrikaların vasıfsız ya da yarı vasıflı işçileri olurken, geleneksel esnaf ve zanaatkârlar bu fabrikalarla rekabet edemedikleri için onların vasıflı işçileri durumuna gelmişlerdir. Sanayi üretimi gittikçe büyüyen işçi sınıfının oluşmasına neden olmuştur.

Endüstri toplumunun diğer özelliği rasyonelleşmedir. Firmaların amacı devamlı olarak maliyeti azaltmak ve böylece kârlarını artırmaktır. Bu, bir taraftan işçilerin durumlarının kötüleşmesine ve yoksulluğun artmasına sebebiyet verirken diğer taraftan da işverenlerde (kapitalistlerde) sermaye birikimini ve dev firmaların daha da büyümesini sağlamıştır. Dolayısıyla, işçiler ve işverenler arasında kaçınılmaz olarak çatışma ortaya çıkmıştır. Endüstrileşmenin ilk dönemlerinde sınıflar arasındaki bu çatışma şiddetli olmasına rağmen ileriki zamanlarda sendikalaşma sayesinde işçi ücretlerin yükseltilmesi ve koşullarının iyileştirilmesiyle şiddetini kaybetmiştir.

Kırsalda yaşayan tarımla uğraşan insanlar yeni iş olanaklarının yer aldığı fabrikalarda çalışmak için kasaba ve kentlere göç etmişlerdir. Böylece sanayileşme hızlı bir kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Endüstri toplumunda üretimin büyük ölçeklerde yapılması merkezileşmeye yol açmış; bununla birlikte modernleşme ve bürokratikleşmenin artması ve iletişim ve ulaşımın gelişmesiyle ulus devletler ortaya çıkmıştır.

6.2. Post-Endüstriyel Topluma Geçiş

1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren Amerika ve Japonya gibi ileri endüstri ülkeleri, teknolojiye üretimden tüketime çalışmadan örgütlenmeye kadar pek çok konuda önemli toplumsal dönüşümler yaşamıştır. Daniel Bell, 1973'te yayınladığı "*Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi*" (*The Coming of Post-Industrial Society*) adlı kitabıyla hem yeni ortaya çıkan toplum için "post-endüstriyel toplum" kavramının kullanılmasına hem de bu yeni toplumun yapısı, özellikleri ve muhtemel geleceğiyle ilgili kuramsal yaklaşımlara büyük oranda öncülük etmiştir (Tablo 6.1).

Tablo 6.1. Post-Endüstriyel toplum karşılaştırmalı şema (Bell)

MODLAR	ENDÜSTRİ ÖN- CESİ	ENDÜSTRİ	ENDÜSTRİ SONRASI
Üretim Şekli	Doğal Maddeleri İşleme	Fabrika İmalatı	İşleme, Geri Dönüştürme
Ekonomik Sektör	<i>Birincil</i> Tarım Madencilik Balıkçılık Kereste Petrol ve Gaz	<i>İkincil</i> Mal üretimi İmalat Sanayi Dayanıklı Dayanıksız Ağır Sanayi	Hizmetler <i>Üçüncül</i> Taşımacılık Kamu hizmetleri <i>Dördüncül</i> Emlak Ticaret Sigorta Finans <i>Beşincil</i> Sağlık Araştırma Eğitim Yönetim Dinlenme
Dönüşen Kaynak	Doğal Güç Rüzgar, Su, Koşum Hayvanları, İnsan Kası	Oluşturulan Enerji Elektrik -Petrol, Gaz, Kömür Nükleer Enerji	Enformasyon Bilgisayar ve Veri İletim Sistemleri
Stratejik Kaynak	Hammadde	Finansal Sermaye	Bilgi
Teknoloji	El Sanatları	Makine Teknolojisi	Entelektüel Teknoloji
Beceri Temeli	Zanaatkâr, Beden İşçisi, Çiftçi	Mühendis, Yarı- Vasıflı İşçi	Bilim Adamı, Teknik ve Profesyonel Meslekler
Metodoloji	Sağduyu, Deneme ve Yanılma, Tecrübe	Ampirizm, Deney- leme	Soyut Teori: Modeller, Simülasyonlar, Karar Teorisi, Sistem Analizi
Zaman Perspektifi	Geçmişe Yönelim	Geçici Uyum Sağ- lama ve Deneme	Geleceğe Yönelim: Öngörü ve Planlama
Dizayn	Doğaya Karşı Oyun	Fabrikasyon Doğaya Karşı Oyun	Kişiler Arası Oyun
Eksen İlke	Gelenekçilik	Ekonomik Büyüme	Teorik Bilginin Kodifikasyonu

Kaynak: Daniel Bell, 1976, s.47.

Post-endüstriyel toplum kavramı (ve bunun yanı sıra ortaya atılan bilgi toplumu, enformasyon toplumu ve hizmet sınıflı toplum gibi diğer kavramlar) yaşanan dönüşüm sonrasında meydana gelen ve endüstri toplumundan ciddi olarak ayrılan yeni toplumu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yeni toplumda endüstri toplumuna özgü yapılar eski değerlerini kaybetmiştir. Buna ilaveten, endüstri toplumunun önceki bölümde açıklanan temel karakteristikleri post-endüstriyel toplumu açıklamakta eksik kalmış ve toplumun yeni özellikleri ise ön plana çıkmıştır. Post-endüstriyel topluma özgü temel özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

6.2.1.Hizmet Sektörünün Büyümesi

Endüstriyel toplumdan post-endüstriyel topluma geçişte karşılaşılan en önemli değişikliklerden biri, Bell'e göre, mal üretiminden hizmet üretimine olan kaymadır. Post-endüstriyel toplumlarda tarım ürünlerinin ve sanayi mallarının üretimi giderek azalırken hizmet üretimi ise artmaktadır. Bütün toplumlarda hizmet sektörü bulunmakla birlikte, post-endüstriyel toplumdaki hizmetleri diğerlerinden ayırmak gerekir. Endüstri öncesi kırsal toplumda emeğin ucuz olmasından dolayı nüfusun önemli bir kısmı kişisel domestik hizmetlerde çalışmaktaydı. Endüstri toplumunda da dağıtım ve taşımacılık gibi sanayi üretimine yardımcı hizmet işleri yaygınlaşmıştı. Buna karşın, post-endüstriyel toplumda hizmet sektörü, tamirhane ve güzellik salonu gibi kişisel hizmetler, bankacılık ve finans işletmeleri, ulaşım ve haberleşmenin yanı sıra sağlık, eğitim, araştırma ve geliştirmeyi de içermektedir. Bu toplumda önemli olan da son gruptaki hizmetlerin büyümesidir (Bell, 1973, s.15).

Post-endüstriyel dönüşümle beraber hizmet sektörünün ekonomideki payı sürekli artmaktadır. 1970'lerde Afrika ve Asya ekonomisinde tarım sektörü hala en büyük paya sahipken; Japonya, Rusya ve Avrupa'da işgücünün büyük bölümü sanayi ve mal üretiminde çalışırken; Amerika'da ilk defa hizmet sektörü hem istihdamının hem de gayrisafi milli hasılasının yarısından fazlasına sahipti (Bell, 1973, s.15). Günümüzde Amerika, Japonya ve Avrupa ülkelerinin çoğunda hizmet sektörünün gayri safi milli hasıla içerisindeki payı %70 ile %80 arasındadır. Bunun dışında, dünyadaki birçok ülkede bu oran %50'nin üzerine çıkmıştır (CIA World Factbook, 10.9.2016). Post-endüstriyel toplumlarda işgücünün büyük kısmı artık tarım veya endüstride değil, hizmet sektöründe çalışmaktadır.

6.2.2.Yeni Sınıf: Bilgi İşçileri

Post-endüstriyel toplumda sanayi üretiminin gerilemesi ve hizmet sektörünün gelişmesi, mesleki yapıda da önemli bir değişime neden olmuştur. Endüstri toplumunun en büyük sınıfını oluşturan vasıfsız ve yarıvasıflı işçilerin yerine, yeni toplum yeni sınıfların yükselişine tanık olmuştur. Hizmet sektörünün büyümesi insanlara eğitim, sağlık ve yönetim alanında ve bürolarda yeni iş olanakları sağlamış; bunun sonucunda da beyaz yakalı mesleklerde çalışanların sayısında büyük artışlar görülmüştür. Amerika'da 1956 yılında ilk defa beyaz yakalı çalışanların sayısı endüstri toplumunun beden gücüyle çalışan mavi yakalıları geçmiştir. Sonrasında da hızlı bir şekilde artışını sürdürmüştür (Bell, 1973, s.16).

Hizmet sektöründeki beyaz yakalı işlere olan yönelişe daha bir önem ve anlam katan değişiklik ise bu yönelişin özellikle öğretmenlik, doktorluk, mühendislik ve bilgisayar teknisyenliği gibi profesyonel ve teknik mesleklere doğru olmasıdır. İleri seviyede eğitim gerektiren bu işlerde çalışanların sayısı giderek artmaktadır. Bell'e göre, yükselen bu yeni sınıf, toplumda çoğunluğu oluşturmasa bile, post-endüstriyel toplumun baskın sınıfı olacaktır (Bell'den aktaran Parlak, 2004, s.98).

Endüstri sonrası toplumu "bilgi toplumu" olarak tanımlayan Drucker, yeni sınıfın elemanlarına da "bilgi işçisi" demiştir. Yeni toplumda gücün esas kaynağı bilgidir. Bilgiyi verimli kullanmayı ve tahsis etmeyi bilen bilgi işçileri, bu güce de sahiptir (Drucker, 1994, s.16-18). Onlar, endüstri toplumunun beden gücüyle çalışan, kendi üretim araçlarına sahip olmayan ve sadece çalıştığı yerde geçerliliği bulunan tecrübesi olan işçilerinden farklıdır. Bilgi işçileri, üretim araçlarına da üretim imkânlarına da sahiptirler. Bu yüzden onlar kuruluşlara değil, kuruluşlar onlara daha çok ihtiyaç duymaktadır (Drucker, 2012, s.298).

6.2.3.Teorik Bilginin Önemi

Post-endüstriyel toplumun en temel özelliklerinden biri teorik bilginin toplumun merkez eksenine haline gelmesidir. Her toplumda bilgi önemlidir. Fakat sadece post-endüstriyel toplumda teorik bilginin toplanması ve dağıtılması yenilik ve değişimi yönlendirici güç olarak öne çıkmaktadır. Toplum yenilik ve değişimi yönetebilmek için bilginin etrafında örgütlenmiştir. Böylece, teorik bilgi toplumsal kontrolün temelini oluşturmuştur (Bell, 1973, s.20; 1976, s.46).

Post-endüstriyel toplumlarda teorik bilgi, geleneksel ve uygulamalı bilgilerden daha önemli ve öncelikli hale gelmiştir. Bilimsel yenilikler ve teknolojik dönüşümler, artık eskiden olduğu gibi yetenekli ve zeki mucitlerin buluşları değil, teorik bilgilerin kodlanması ve bilinçli bir şekilde uygulanmasıyla elde edilmiş başarılarıdır (Bell, 1976, s.46). Teorik bilginin dönüştürülmesiyle pek çok alanda sorunlara da yenilikçi çözümler üretmek mümkün hale gelmiştir.

Bell'e göre, yeni toplumda teorik bilginin sosyal amaçlar için kullanılmasına olanak sağlayacak teknolojiler geliştirilmektedir ve bu teknolojiler karar almaya yöneliktir. Böylece, teorik bilginin gelişmesi teknolojik tahminde bulunmayı ve buna göre de risk, maliyet ve getiri analizi yaparak değişimi planlamayı mümkün hale getirmektedir. Post-endüstriyel toplumda kararlar ideolojiden daha ziyade teknolojik öngörülere dayanarak alınmaktadır (Bell'den aktaran Parlak, 2004, s.99). Bell'in bu görüşüne karşın, hükümet ve şirketlerin karar alma sürecinde hala teknik uzmanların ve bilimsel bilginin merkezi rol üstlenemediğini ve endüstri toplumunun siyasi ve bürokratik dinamiklerinin devam ettiğini öne süren araştırmacılar bulunmaktadır (Cohen ve Zysman, 1987, s.260).

Tarım toplumlarında stratejik kaynak hammadde ve endüstri toplumlarında sermaye iken post-endüstriyel toplumun stratejik kaynağı ise teorik bilgidir (Bell, 1976, s.46). Bu yeni toplumda başarılı veya başarısız olmak tamamen bilgiye dayalıdır. Teorik bilgiyi mal ve hizmet üretimine uygulayabilenler ile eğitim, araştırma ve geliştirmeye en çok yatırım yapanlar post-endüstriyel süreçte başarıyı yakalayacaklardır (Sadler, 1988).

Post-endüstriyel toplumda teorik bilginin öneminin artmasıyla beraber, üniversiteler, akademik enstitüler ve araştırma merkezleri toplumun temel kurumları haline gelmiştir. Üniversiteler, yeni toplumun öncülüğünü üstlenmiştir (Bell, 1973, s.22). Bunun sonucunda üniversite mezunlarının, lisansüstü dereceye sahip olanların, araştırmacıların, bilim adamlarının sayısında esaslı bir artış görülmektedir. Bell'in hesaplamalarına göre, Amerika'da üniversite okuyan gençlerin oranını 1900'den 1960'a kadar devamlı bir artışla %4'ten %34'e yükselmiştir. Üniversiteye kayıt oranı Amerika'da son yıllarda %90'ı bulmuştur. Bu oran Türkiye'de 1970'lerde %10'un altındayken %80'lere kadar hızlı bir artış göstermiştir (World Bank, 10.9.2016).

6.2.4. Enformasyon Teknolojisinin Gelişmesi ve Yayılması

Endüstri toplumuna geçişte buhar makinesi, elektrik ve motor gibi enerji teknolojileri ne kadar önemliyse, post-endüstriyel topluma geçişte de bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi o kadar büyük bir öneme sahiptir (Bozkurt, 2014, s.28).³ Bu teknolojilerin bilimsel ve toplumsal hayata girmesi ve yaygınlaşması kişilerarası ilişkilerin, siyasi hareketlerin, çalışma hayatının ve toplumsal rollerin değişmesine sebep olmuştur.

Bilgisayar teknolojisi geliştirildiği ilk zamanlarda hem çok değerli hem de çok pahalı olmasının etkisiyle sadece ulusal güvenlik, uzay çalışmalarını ve kapsamlı bilimsel araştırmalar gibi mühim alanlarda kullanılmıştır. Sonrasında ekonomik, sosyal ve toplumsal amaçlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Kişisel bilgisayarların üretilip fiyatlarının ucuzlaması sonucunda bilgisayarlar artık daha ziyade bireysel amaçlarla kullanılır hale gelmiştir (Bozkurt, 2014, s.29). İlk zamanlardan günümüze enformasyon teknolojisindeki hızlı gelişmeyle beraber bilgisayar kullanımını giderek yaygınlaştırmıştır. Özellikle taşınabilir alternatif olan dizüstü ve tablet bilgisayarların da çıkışıyla toplumdaki kullanımı süratle artmıştır. Türkiye’de 16-74 yaş arası bireylerin bilgisayar kullanım oranı son on yılda neredeyse iki buçuk kat artarak %55’e ulaşmıştır. Bu oran eğitilmiş kesimde daha da yüksektir. Lise mezunlarında %72’nin, üniversite mezunlarında %90’ın üzerine çıkmıştır (TÜİK, 10.9.2016).

Bilgisayarların geliştiği ve yayıldığı bu süreçte, internet de ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir. Gün be gün yaygınlaşan internet kullanımı, son dönemde akıllı telefonların da piyasaya sürülmesiyle birlikte çok daha hızlı bir artış göstermiştir. Son on yılda Türkiye’de 16-74 yaş arası bireylerin internet kullanım oranı üç kattan fazla artarak %60’ı geçmiştir. Buradan, internet kullanımının bilgisayar kullanımından daha hızlı arttığı ve daha yaygın bir hale geldiği açıkça görülmektedir. İnternet kullanımı, yaş

³ Bell’e göre de, endüstri toplumunun teknolojisi “makine teknoloji” iken post-endüstriyel dönüşüm sonucunda bilgisayarların gelişmesine bağlı olarak “entelektüel teknoloji” ortaya çıkmıştır. Bilginin toplumda önemli bir yere gelmesi ve bilimsel uzmanlıkların çeşitlenmesi, entelektüel teknolojinin gelişmesini sağlamıştır. Soyut semboller sistemi olan entelektüel teknoloji, insanların sezgiden bağımsız olarak karar almasına ve sorun çözmesine olanak vermektedir (Bell, 1973).

grubu, eğitim seviyesi ve işgücü durumuna göre farklılaşsa da toplumun her kesiminden insan interneti çeşitli amaçlarla kullanmaktadır (TÜİK, 10.9.2016).

İnternet, insanların ekonomik, siyasal, toplumsal pek çok konuda birbiriyle iletişime geçmesine aracı olmaktadır. İnternetin en önemli işlevlerinden biri bilginin serbest dolaşımını sağlamasıdır. Artık insanlar dünyanın her yerinden istedikleri bilgiye kolayca ulaşabilmektedirler; mesafenin bir önemi kalmamıştır. Bilgi ve enformasyon seçkinlerin tekelinden çıkıp geniş halk kitlelerine yayılmıştır. Yöneticiler artık bilgiyi tek elde toplamak, yayılmasını önlemek ve yönlendirmekte zorluk çekmektedirler. Küçük gruplar da bireyler de sansüre uğramaksızın tüm dünyaya sesini duyurabilmektedir. Çok az bir sermayeyle, internet üzerinden çok büyük firmalar kurabilmekte ya da yaptıkları kampanyalarla dev şirketleri büyük sıkıntıya sokabilmektedirler (Bozkurt, 2014, s.30-31).

İnternetin bilgisayarlar ve telefonlar vasıtasıyla kullanımı, kişilerin oturduğu yerden her alanda her türlü bilgiyi edinmesini, başkalarına bilgi ve görüşlerini aktarmasını, haberleşmesini, alım-satım yapmasını, bankaların ve devlet dairelerinin hizmetlerinden faydalanmasını, toplu iletişim ve dosya alışverişi yapabilmesini mümkün kılmaktadır. Bunlar, sadece şehir ya da ülke sınırları içinde değil, dünya genelinde mümkün olmaktadır. Bu teknolojik dönüşüm iş hayatını ve çalışma ilişkilerini de etkilemeye başlamıştır. Birçok işte bilgisayar ve internet kullanımı yaygınlaşmıştır. İşyerine gitmeden, işlerini evinden yürüten insanların sayısı her geçen gün artmaktadır.

Açıklanan bu değişimler (hizmet sektöründeki büyüme, bilgi sınıfının ortaya çıkışı, teorik bilginin öneminin artması ve enformasyon teknolojilerinin yaygınlaşması) endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçişin en temel özellikleridir. Bunların dışında yaşanan başka önemli değişimler de vardır. Endüstri toplumunun merkezini oluşturan fabrikaların yerini bilgisayarlara bırakmasıyla birlikte toplumdaki fabrika yaşamı, uzmanlaşma, standartlaşma ve merkezîyetçilik ortadan kalkmaya başlamıştır (Toffler, 1981). Fabrika düzeninin getirmiş olduğu disiplin, otorite, itaat ve bağlılık gibi değerler de giderek önemini kaybetmiştir. Buna karşın, eğitimin ve teknoloji kullanımının artması, toplumda bireylerin konumunu güçlendirmiş ve bireysellik, özgürlük, öz-disiplin ve işbirliği gibi yeni değerlerin yükselmesine yol açmıştır. Masuda'ya göre de, endüstri toplumunda fizyolojik ihtiyaçları karşılayan maddi değerler

Tablo 6.2. Endüstri toplumu ve enformasyon toplumunun karşılaştırması (Masuda)

		Endüstri Toplumu	Enformasyon Toplumu	
Yenilikçi teknoloji	Öz	Buhar makinesi (güç)	Bilgisayar (bellek, hesaplama, kontrol)	
	Temel işlev	Bedensel emeğin ikamesi ve yükseltilmesi	Zihinsel emeğin ikamesi ve yükseltilmesi	
	Üretim Gücü	Maddi üretim gücü (kişi başı üretim artışı)	Enformasyon üretimi gücü (uygun eylemi seçme kapasitelerinin artışı)	
Sosyo-ekonomik yapı	Ürünler	Faydalı mal ve hizmetler	Enformasyon, teknoloji, bilgi	
	Üretim merkezi	Modern fabrika (makine, ekipman)	Enformasyon kuruluşları (enformasyon ağları, veri bankaları)	
	Piyasa	Yeni dünya, sömürgeler, tüketici satın alma gücü	Bilgi sınırlarının ve enformasyon alanının genişlemesi	
	Öncü endüstriler	İmalat endüstrisi (makine endüstrisi, kimya endüstrisi)	Entelektüel endüstriler (enformasyon endüstrisi, bilgi endüstrisi)	
	Endüstriyel yapı	Birincil, ikincil, üçüncül endüstriler	Matris endüstriyel yapı (birincil, ikincil, üçüncül, dördüncül/sistem endüstrileri)	
	Ekonomik yapı	Meta ekonomisi (işbölümü, üretim ve tüketimin ayrılması)	Sinerjik ekonomi (ortak üretim ve paylaşılan kullanım)	
	Sosyo-ekonomik ilke	Fiyat kanunu (arz ve talep dengesi)	Amaçlar ilkesi (sinerjik ileri besleme ilkesi)	
	Sosyo-ekonomik özne	Girişimler (özel girişim, kamu girişimi, üçüncü sektör)	Gönüllü topluluklar (yerel ve bilgilendirici topluluklar)	
	Sosyo-ekonomik sistem	Sermayenin özel mülkiyeti, serbest rekabet, kar maksimizasyonu	Altyapı, sinerji ilkesi, toplumsal faydanın önceliği	
	Toplum şekli	Sınıflı toplum (merkezi iktidar, sınıflar, kontrol)	Fonksiyonel toplum (çok merkezli, fonksiyon, özerklik)	
	Ulusal hedef	Gayri safi milli refah	Gayri safi ulusal tatmin	
	Hükümet şekli	Parlamentar demokrasi	Katılımcı demokrasi	
	Toplumsal değişim gücü	İşçi hareketleri, grevler	Sivil hareketler, davalar	
	Sosyal problemler	İşsizlik, savaş, faşizm	Gelecek şoku, terör, özel hayatın ihlali	
	En ileri aşama	Yüksek kitle tüketimi	Yüksek kitlesel bilgi üretimi	
	Değerler	Değer standartları	Maddi değerler (fizyolojik ihtiyaçların tatmini)	Zaman değeri (hedef başarma ihtiyacının tatmini)
		Etik standartlar	Temel insan hakları, insanîyet	Öz-disiplin, toplumsal katkı
Zamanın ruhu		Rönesans (insanın özgürleşmesi)	Globalizm (insan ve doğanın ortak yaşamı)	

Kaynak: Masuda, 1981, s.30.

ve temel insan hakları önemliyken, endüstri sonrası toplumda insanın hedefine ulaşması, kendini disiplin altına alması ve toplumsal katkı sağlaması değer kazanacaktır (Masuda, 1981, s.33) Tablo 6.2.).

Endüstriyel toplumda işçi sendikaları toplumsal değişimin arkasındaki gücü oluşturmaktadır. İş koşulları ve ücretlerinin iyileştirilmesinde büyük katkısı olan sendikalar, işçi-işveren arasındaki anlaşmazlığı kullanarak işçi hareketlerini istedikleri gibi de yönlendirebilme gücüne sahiptirler. Masuda'ya göre, yeni toplumda işçi hareketlerinin yerini, değişimin itici gücü olarak vatandaş hareketleri ve hukuk davaları alacaktır. Post-endüstriyel dönüşüm toplumsal problemlerde de değişmeye neden olmuştur. Endüstri toplumunun temel problemleri durgunluk kaynaklı işsizlik, diktatörlük ve ülkeler arasındaki savaşlarken, post-endüstriyel toplumda birey mahremiyetinin ihlali, terör saldırıları ve gelecek şokları öne çıkacaktır (Masuda, 1981, s.33).

6.3.Post-Endüstriyel Toplumda Çalışma Hayatı

Endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma dönüşümde bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve firmalar arasındaki rekabetin artmasıyla beraber çalışma hayatında köklü ve büyük değişiklikler yaşanmıştır. Fabrika üretiminin egemen olduğu endüstri toplumunda hem çalışma hayatının hem de gündelik yaşamın merkezini fabrika düzeni oluşturmaktadır. Fabrikada işler, kırsal kesimden gelen vasıfsız ya da yarı vasıflı işçilerin anlayacağı şekilde standartlaştırılmış ve böylece iş bölümü artırılmıştır. Bölünen işler arasındaki koordinasyonu sağlamak için otoritenin merkezileşmesi yoluna gidilmiştir. Fordist kitle üretimi yönteminin uygulanmaya başlamasıyla işler daha da bölünmüş ve son derece basit hale getirilmiştir. Bu yöntem çerçevesinde, kısa bir eğitimden geçen işçiler montaj hattında sadece kendi rutin işlerini tekrar tekrar yapmaktadırlar. Üretimle ilgili başka bir şey bilmelerine gerek yoktur. Mühendisler de sadece kendi alanlarında uzmanlaşmıştır. Büyük ölçekte kitle üretimi yapan bu dev fabrikaların yönetimi, bürokratik ve hiyerarşik bir biçimde merkezi yönetimin eğitilmiş yöneticileri tarafından yapılmaktadır. Gümrük duvarlarıyla korunan bu ulusal ekonomilerde uzun süre standart mal üretimi yapılmış; bu şekilde kitle üretimi beraberinde kitle tüketimini ve kitle kültürünü de getirmiştir.

Kitle üretimi, standart mal tüketimi ve istikrarlı piyasalara ihtiyaç duyar. Öncesinde kitle üretimi için oldukça uygun olan koşullar, 1970'lerde dünya genelinde meydana gelen ekonomik krizle bozulmaya

başlamıştır. Bunun yanı sıra, teknolojinin gelişmesi ve ucuzlamasıyla küçük ve orta ölçekteki firmalar da büyüklerle rekabet edebilir hale gelmiş; bu da kitle üretimini daha da zora sokmuştur. Artık daha fazla seçeneğe sahip olan tüketicilerin taleplerindeki çeşitlenme, büyük miktarlarda standart mal üreten firmaların avantajlarını kaybetmesine sebep olmuştur. Böylece, kitle üretiminin sonu gelmiştir (Bozkurt, 2014, s.128-129).

Post-endüstriyel toplumda üretim koşulları da çalışma hayatı da endüstri toplumunun fabrika üretiminden büyük oranda farklılaşmaktadır:

6.3.1.Standartlaşmanın Bitişi

Post-endüstriyel toplumda eğitim ve teknolojinin yaygınlaşması, bireyselliğin ve farklılaşmanın değer kazanmasına neden olmuştur. Tüketiciler standart kitle üretimi mallar yerine daha farklı ürünleri talep etmeye başlamışlardır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabete katılabilmesiyle tüketiciye sunulan çeşitlilik artmıştır. Bu sayede, tüketiciler ucuz, kaliteliyi veya farklıyı tercih edebilir hale gelmişlerdir. Küreselleşmenin etkisiyle uluslararası ticaretin artması da tüketicinin seçeneklerini çoğaltmıştır. Artık devamlı olarak yeni ürünler ve yeni modeller geliştirilmekte ve bunların kullanım süreleri de kısalmaktadır.

6.3.2.Küçük ve Orta Boy Firmaların Yükselişi

Tüketicinin isteklerinin farklılaştığı ve ürün alternatiflerinin arttığı post-endüstriyel toplumda, endüstri toplumunun kitle üretimi yapan büyük firmaları, katı bürokratik yapılarının da etkisiyle, hızla değişen talepleri karşılamakta zorlanmaya başlamışlardır. Buna karşılık, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte rekabet gücü kazanan küçük ve orta boy firmalar, talep değişikliklerine daha rahat uyum sağlayabildikleri için yükselişe geçmişlerdir (Naisbitt ve Aburdene, 1990). Gelişen teknolojiler sayesinde üretim yerinin ve boyutunun önemi azalmıştır. Artık sadece birkaç işçi çalıştıran küçük işletmeler bile büyük miktarlarda satış yapabilmekte ve dev işletmelerle rekabet edebilmektedirler. Hatta bunların birçoğu uluslararası ticaret yapar hale gelmişlerdir. Bunlara ilaveten, post-endüstriyel toplumda hizmet sektörünün büyümesi ve bilgi işçilerinin artışı da küçük ve orta boy firmaların yükselişine katkı sağlamıştır. Otelden restorana kuaförden tamirhaneye bankadan avukatlık bürosuna okuldan sağlık ocağına kadar çok sayıda küçük veya orta boy işletmeler kurulmuştur.

6.3.3. Esnek Üretime Geçiş

Endüstri toplumunun büyük stoklarla çalışan ve standart mal üreten büyük işletmeleri, sürekli değişen ve farklılaşan tüketici taleplerinin bulunduğu post-endüstriyel toplumda, eski üretim düzenlerine devam edememektedir. Öncesinde kitle üretimi yapan bu işletmeler, daha esnek ve mobil bir üretim yapısına ve daha az bürokratik bir yönetim şekline doğru yönelmişlerdir. Esnek üretim biçiminde yeni ürünlere hızlıca geçiş önemlidir, üretimde kaliteden ödün verilmez, stok birikimi yapılmaz, becerikli ve eğitilmiş çalışanları elde tutmaya önem verilir ve ücretler kısmen çalışanların performansına bağlıdır (Preffer, 1995). Bu şekilde sıfır stokla ve talebe göre üretim yapan firmalar, değişikliklere daha kolay ve hızlı uyum sağlayabilmektedirler. Montaj hattının yerini bilgisayara ve çok amaçlı makinelere dayalı üretim almaya başlamıştır. Yeni teknolojiler firmaların esneklik kazanmalarını sağlamaktadır. Hem ülke içinde hem de uluslararası rekabetin artmasıyla beraber firmalar daha kaliteli ve daha ucuz üretmek için yeni yollar bulmak zorunda kalmışlardır. Bu da firmaları devamlı araştırma yapmaya yöneltmiştir.

6.3.4. Bilgi ve Enformasyon Sektörünün Gelişimi

Post-endüstriyel toplum, bilgi ve enformasyon üretiminin öne çıktığı, hizmet üretiminin egemen olduğu bir toplumdur. Burada, işgücünün çoğunluğunu tarım ve endüstride çalışan beden işçileri değil, bilgi işçileri oluşturmaktadır. Yani üretimin ve toplumun merkezi imalattan enformasyon ve bilgiye geçmiştir. Post-endüstriyel dönüşüm, daralan imalat sektörünün üretim yapısında ve çalışma koşullarında, yukarıda da anlatıldığı gibi, büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, bilgi ve enformasyon sektörünün genişlemesi ve bilgi işçilerinin artmasıyla, çalışma hayatında ve kültüründe önemli değişimler yaşanmıştır. Endüstri toplumunun standartlaşmış, bürokratik ve hiyerarşik yönetim biçimi bilgi ve enformasyon üretimi için uygun değildir. Yeni fikirlerin, hayal dünyasının ve yaratıcılığın gelişimini teşvik edecek ve destekleyecek, çalışanlara bağımsızlık ve bireysel sorumluluk verecek, insan merkezli yeni bir yönetim anlayışı geliştirmeye başlamıştır (Tablo 6.3).

6.4. Post-Endüstriyel Toplumda Emek ve Sınıf

Endüstri toplumu, fabrika üretiminin egemen olduğu, büyük ölçekte çalışan firmaların arttığı, işgücünün büyük kısmını vasıfsız ya da yarı

Tablo 6.3. Geçmişten geleceğe çalışma ilişkileri

Tarım Toplumu	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Küçük Ölçek	Büyük ölçek	Küçük - orta ölçek
Emek Yoğun	Sermaye yoğun	Bilgi yoğun
Usta-kalfa-çırak	İşçi-patron	Profesyonel
Ferdi ilişkiler	Toplu ilişkiler	Ferdi ilişkiler
Dikey dayanışma	Dikey Çatışma Yatay Dayanışma	İşbirliği Dikey Dayanışma
Tatmin	Yabancılaşma	Tatmin
Esneklik	Katılık	Esneklik
Ev	Ev-dışı (işyeri)	Ev
Çok merkezlilik	Merkezilik	Çok merkezlilik
Gönüllü kuruluşlar	Sosyal devlet	Gönüllü kuruluşlar
Soyut, fizik ötesi alanlar, din	Materyalizm, hümanizm, pozitivizm	Soyut, fizik ötesi alanlar, din, post pozitivizm

Kaynak: Balcı'dan aktaran Erdem, 2005, s.547.

vasıflı mavi yakalı işçilerin oluşturduğu, işverenler sermaye biriktirirken işçilerin düşük ücretlerle zor koşullarda çalıştığı, işçiyle işveren arasında sınıf çatışmalarının bulunduğu bir düzene sahiptir. İşçiyi makinenin bir parçası olarak gören bu düzende, özellikle de Fordist kitle üretimi sürecinde, gereken eğitim ve vasıf düzeyinin düşük olması, işçileri herhangi bir başkasıyla kolaylıkla değiştirilebilir hale getirmiştir. Üretim faktörü olarak "sermaye"ye değer verilirken, değiştirilebilen, bol ve ucuz olan "emek" önemsenmemiş ve sadece üretim sürecinde bir araç olarak görülmüştür (Erdem, 2005, s.544). Sermaye sahipleri her geçen gün birikimlerini artırmasına karşın toplumun çok büyük bir kesimini oluşturan emek sahipleri (işçiler) daha da kötü şartlar altında çalışmak ve yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu aralarındaki sınıf çatışmasını artırmıştır.

Fakat son dönemlerde sivil örgütlerin ve sendikaların çabalarıyla, işçiler yeni haklar elde etmeleri, işçi ücretlerinde ve çalışma koşullarında iyileşme görülmeye başlanması sınıf çatışmasının azalmasını sağlamıştır.

Bilgi ve teknolojisinin gelişmesi ve yaygınlaşması sonucunda yaşanan endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçiş, çalışma hayatını etkilediği gibi, emeğin niteliğinde, işgücünün yapısında, işçi sınıfında ve istihdam koşullarında da esaslı değişimlere neden olmuştur:

6.4.1. Bilgi İşçileri ve Yeni Sınıfın Özellikleri

Post-endüstriyel toplumun gelişimiyle birlikte sanayi malı üreten işçiler giderek azalırken bunun yerine bilgiyi üreten, geliştiren, kullanan, anlatan ve dağıtan “bilgi işçileri” yükselişe geçmiştir. Bilgi işçileri olarak tanımlanan bu yeni sınıf, doktor, mühendis ve avukat gibi bilgi üreticilerini; öğretmen ve kütüphaneci gibi bilgi taşıyıcılarını; idareci ve sekreter gibi bilgi işlemcileri; ayrıca bakım personeli ve makine operatörü gibi altyapı personellerini içermektedir (Reese'den aktaran Bozkurt, 2014, s.187).

Bilgi işçileri, endüstri toplumundaki makinenin bir parçası olarak görülen işçilerden farklıdır. Post-endüstriyel üretimde, artık tek amaç için tasarlanan makineler değil, bilgisayarlar ve esnek makineler kullanılmaya başlamıştır; bilgi işçileri de bunları çok çeşitli amaçlarla kullanmaktadır. Endüstri toplumunun işçileri çoğunlukla vasıfsız ya da yarı vasıflı mavi yakalılardan oluşurken, bilgi işçileri iyi eğitilmiş, vasıflı ve alanında uzman kişilerdir. Kendi üretim araçlarına sahip olan bilgi işçilerinin başkasıyla değiştirilmesi veya yerinin doldurulması, fabrika işçilerinin aksine, oldukça zordur.

Post-endüstriyel toplumun yeni işleri, fabrikalardaki imalat işleri gibi rutin, tekrar tekrar yapılan işler değildir. Katı hiyerarşik kurallar altında çalıştırılan imalat işçilerine, her zaman yapacakları şeyler söylenmiş ve üstlerinden verilen görevlere harfi harfine itaat etmeleri beklenmiştir. Fakat bilgi işçileri rutin olan işleri sevmezler, devamlı olarak öğrenmenin ve yeni bir şeyler üretmenin peşindedirler. Yaptıkları işi herkesten iyi bildikleri için kendi yöntemleriyle yapmak isterler, bu yüzden de patronlarından kendilerini rahat bırakmalarını talep ederler (Toffler, 1995, s.48-49). Eski işçilere göre daha bağımsızdırlar; faaliyet alanları da çok daha esnektir. Belirsizliklere ve değişikliklere açıktırlar.

Günümüzde gelişen teknoloji ve küreselleşme, işletmeler arasındaki rekabeti artırmıştır; bu da onları sürekli araştırmaya ve yenilik yapmaya yöneltmiştir. Bu yüzden, yeni işçilerde yaratıcılık ve hayal gücü aranan özelliklerin başında gelmektedir. Bilgi işçilerinden talimatlara uymaları ve itaatkâr olmaları beklenmemekte, onların bireysellikleri ve farklı fikirleri desteklenmektedir. Eskisi gibi işçileri uzun saatler çalıştırmak, mesai saatleri koymak, ceza vermek veya korkutmak yaratıcılık ve özgün fikir gerektiren yeni işlerde verimliliği artırmak yerine ters etki yapmaktadır (Toffler, 1995). Bilgi işçisinin motivasyonunu artırmak için yenilikçi fikirlerini ve düşüncelerini teşvik edecek, konsantrasyonunu artıracak ayrıca hayal gücünü geliştirecek ortamın sağlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, bilgi ve teknolojinin hızla ilerlemesinden dolayı işçilere sürekli eğitim verilmesi de zorunlu hale gelmiştir.

6.4.2.İstihdamda Hizmet Sektörünün Artan Rolü

İstihdam alanında post-endüstriyel topluma geçerken büyük bir değişim yaşanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, yeni toplumda tarım ve sanayi üretiminden hizmet üretimine doğru bir yöneliş vardır. İleri endüstri ülkelerinde sanayi sektörü daralmakta, böylece sanayide çalışanların sayısı da giderek azalmaktadır. Sektörel daralmanın yanı sıra sanayi üretiminde kullanılan teknolojinin gelişmesi ve otomasyonun artması da bedensel emeğe olan ihtiyacı azaltmış ve böylece sektörün mavi yakalılar için istihdam oluşturma kapasitesini kısıtlamıştır. Drucker (1994), endüstriyel dönüşüm sonrası istihdam içerisinde tarım sektörünün payı nasıl gerilediyse, post-endüstriyel toplumlarda da sanayi sektöründe çalışanların sayısının gelecekte çok daha fazla azalacağını söylemektedir (s.105-106).

İstihdam içerisinde sanayinin payı sürekli gerilerken, diğer taraftan hizmet sektörünün payında hızlı bir yükseliş görülmektedir. Beyaz yakalı işçilerin sayısında önemli artışlar ortaya çıkmıştır. Hizmet sektörü içinde de esas olarak bilgi, eğitim, enformasyon ve iletişim alanlarındaki büyüme dikkat çekicidir. Bilginin ve teknolojinin merkezi bir rol oynadığı post-endüstriyel toplumdaki gelişmeler bu alanlardaki istihdam imkânlarını oldukça genişletmiştir. Günümüzde öğretmen, doktor, avukat, bankacı, yazılımcı, yönetici ve sekreter gibi bilgi işçileri hizmet sektörünün en büyük kısmını oluşturmaya başlamışlardır (Bozkurt, 2014, s.181).

Post-endüstriyel dönüşüm sonucunda hizmet sektörünün genişlemesi ve bilgi işçilerinin artması, endüstri toplumunun en çok eleştirilen ve en belirgin özelliklerinden olan sermaye sahipleriyle işçiler arasındaki uçurumu kaldırarak, orta tabakanın oluşmasına ve güçlenmesine de ayrıca yol açmıştır. Böylece, uçurumun genişleyeceğini ve sınıf çatışmasının daha da artacağını söyleyen Marx gibi sosyologların öngörülerinden farklı bir durum gerçekleşmiştir. Bilgi işçilerinin ikamesi fabrika işçileri gibi kolay olmadığı için onların ücretlerini baskılamak da eskisi gibi mümkün olmamaktadır. Bilgi işçilerinin ücretleri, eğitim seviyelerine paralel olarak artış göstermektedir (Erdem, 2005, s.553).

6.4.3.Yeni (Atipik) İstihdam Şekilleri

Endüstri toplumunun üretim biçimi, birçok konuya olduğu gibi çalışma şekline de bir standart getirmişti. Post-endüstriyel dönüşümle beraber standartlaşmadan ve kitle üretiminden ayrılarak çeşitliliğe ve esnek üretime geçildiğinden dolayı çalışma şekli de “standart tam gün çalışma”dan farklılaşan “atipik çalışma türleri”ne kaymıştır (Erdem, 2005, s.553). Yeni çalışma şekillerinden en yaygın olanı kısmi süreli (part-time) çalışmadır. Normal iş süresinden çok daha kısa çalışma sürelerine sahip olan part-time çalışmanın, farklı iş süreleri uygulanması, iş paylaşımı ve çağrı üzerine çalışma gibi biçimleri vardır. Part-time çalışma dışında, geçici çalışma, evde çalışma, tele çalışma ve taşeron çalışma da diğer atipik çalışma şekilleridir (Gümüş, 2001, s.140-154).

Post-endüstriyel toplumunun esnek üretim biçimine, hizmet sektörüne ve bilgi işçilerine daha uygun olan yeni çalışma şekilleri, istihdamın demografik yapısında da değişime sebep olmuştur. Özellikle part-time çalışma, evde ailesine karşı da sorumlulukları olan kadınların çalışmasına fırsat vermiştir (Bell, 1973). Bu sayede, kadınların işgücüne katılım oranları artmıştır. Part-time ve geçici çalışma şekilleri okuyan gençlere de çalışma imkânı sağlamıştır. Bu durum gençlerin işgücüne katılımına katkı sağlasa da, post-endüstriyel toplumda iyi eğitilmiş ve nitelikli eleman talebi olduğundan dolayı eğitim süreleri uzadığı için işgücünün yaş ortalaması artacaktır (Erdem, 2005, s.557).

6.4.4.Sendikalaşmanın Azalması

Endüstri toplumunda kitle üretimi sürecinin ilerleyen dönemlerinde, kötü koşullar altında çalışan ve çoğunluğu oluşturan işçiler kendi

örgütlerini kurarak sendikalaşmaya başlamışlardır. Büyük Buhran sonrasında devletin izlediği politikalarla da beraber sendikalar oldukça güçlenmişlerdir. Fakat post-endüstriyel topluma geçiş sürecinde, özellikle 1970'lerde yaşanan kriz sonrasında sendikalar eski güçlerini kaybetmişlerdir (Bozkurt, 2014, s.192). Sanayi sektörünün gerilemesi, hizmet sektörünün büyümesi, bilgi işçilerinin artışı, bireyselliğin yayılması, küçük işletmelerin çoğalması ve uluslararası rekabet ve yeni atipik çalışma koşulları yeni toplumda sendikaların karşılaştığı en temel sorunlar arasındadır. Son yıllarda birçok ülkenin sendikalaşma oranlarında düşüşler görülmektedir.

6.4.5. Nitelikli Emek Göçü

Post-endüstriyel toplumlarda bilgi ve enformasyonun öneminin artmasıyla birlikte, ekonomik büyüme ve kalkınma için iyi eğitilmiş, yetenekli ve nitelikli işgücüne olan ihtiyaç da artmıştır. Başta Amerika olmak üzere, gelişmiş ülkelerin birçoğu nitelikli bilgi işçilerinin ülkelerine göç etmesini sağlayabilmek için vize kolaylıkları sağlamaktadırlar. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin eğitilmiş ve vasıflı işçileri de kariyer fırsatı, kendini geliştirme imkânı ve maaş durumu daha iyi olduğundan dolayı göç etmek istemektedirler. Eğitilmiş profesyonel işgücünü kaybeden ülkeler, beyin göçü nedeniyle ülke imajlarına veya döviz girdisine fayda sağlasalar bile büyük oranda bundan rahatsızlık duymaktadırlar.

Yararlanılan Kaynaklar

- Badham, Richard (1984), "The Sociology of Industrial and Post-Industrial Societies," *Current Sociology*, 32(1), s. 1-94.
- Bell, Daniel (1973), *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bell, Daniel (1976), "Welcome to the Post-Industrial Society." *Physics Today*, 29(2), s. 46-49.
- Bell, Daniel (1989), "Communication Technology: For Better or For Worse?" *The Information Society: Economic, Social and Structural Issues*, Eds. Jerry L. Salvaggio, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, s. 89-104.
- Bozkurt, Veysel (2014), *Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Brzezinski, Zbigniew (1968), "America in the Technetronic Age: New Questions of Our Time," *Encounter*, 30(1), s. 16-26.
- Central Intelligence Agency (CIA), "GDP - Composition, by Sector of Origin (%)," [https:// www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html](https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2012.html), Erişim Tarihi: 10 Eylül 2016.
- Dahrendorf, Ralf (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California: Stanford University Press.
- Drucker, Peter Ferdinand (1969), *The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*, New York: Harper and Row.
- Drucker, Peter Ferdinand (1994), *Gelecek için Yönetim: 1990'lar ve Sonrası*, (Çev. Fikret Üçkan), Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Drucker, Peter Ferdinand (2012), *Yönetim*, (Çev. İlker Gülfidan), İstanbul: Optimist Yayınevi.
- Erdem, Ziya (2005), "Sanayi İşçisinden Bilgi İşçisine: Yeni Ekonominin Değişen İşçi Tipi," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, s.541-566.
- Etzioni, Amitai (1964), *Modern Organizations*, New Jersey: Prentice-Hall.

- Freyer, Hans (1954), *İndüstri Çağı*, (Çev. Bedia Akarsu & Hüseyin Batuhan), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Giddens, Anthony (2013), *Sosyoloji, Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gümüş, Mahir (2001), "Post-Endüstriyel Dönüşüm Süreci Açısından İşgücü Piyasası Esnekliğinin Geleneksel İstihdam Modeli Üzerindeki Etkileri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE), İzmir.
- Naisbitt, John, ve Patricia Aburdene (1990), *Megatrends 2000: Ten New Directions for the 1990's*, New York: William Morrow.
- Parlak, Zeki (2004), "Sanayi-Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, s. 95-125.
- Pfeffer, Jeffrey (1995), *Rekabette Üstünlüğün Sırrı: İnsan*, (Çev. Sinem Gül), İstanbul: Sabah Yayınları.
- Sadler, Philip (1988), *Managerial Leadership in the Post-Industrial Society*, Aldershot: Gower.
- Toffler, Alvin (1981), *The Third Wave*, New York: Bantam Books.
- Toffler, Alvin (1995), *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*, (Çev. Murat Çiftkaya), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması," http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 . Erişim Tarihi: 10.092016.
- World Bank (WB), "Gross Enrolment Rate, Tertiary, Both Sexes (%)," <http://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR?view=chart>, Erişim Tarihi: 10.09 2016.